

Nens del carrer medi social desafavorit i conducta infantil

Agustín Bueno Bueno

1. Introducció: qui són?
 2. ¿Com són?
 3. Per què són així?
 4. Aplicació del model interaccional a la conducta infantil en un medi social desafavorit
 5. Conclusions pràctiques i perspectives d'intervenció
- Referències bibliogràfiques

Breu presentació

Fa ja bastants anys més de trenta-dos, ferm davant la soledat i la incomprensió un jesuïta d'Algerrí (Lleida), Francesc Xavier Fontova, iniciava un treball de dedicació personal i educativa als «nens del carrer» d'Alacant. Va ser el principi d'una institució Natzaret, que ha estat pionera en aquest terreny.

Precisament per fidelitat al carisma de Fontova, però encara més per fidelitat a les demandes dels mateixos nois, Natzaret ha anat evolucionant notablement i ràpidament, al llarg de la seva existència. De la massificació ha passat a la personalització, del gran internat a la llar funcional, de l'escola normal al recurs pedagògic especialitzat, del voluntarisme a la professionalització

L'autor d'aquest treball Agustín Bueno, ha estat una de les persones clau d'aquesta evolució i, més concretament, pel que fa a la desmassificació de l'internat. Actualment és professor de l'E. U. de Treball Social d'Alacant i assessor i membre de l'equip tècnic de Natzaret. Parla, doncs des de la realitat i el compromís

Molts dels qui, d'una manera o altra, segueixen «Cristianisme i Justícia», i hi col·laboren són per plantejament, vocació o professió a prop dels «nens del carrer». Aquest treball pretén ser útil a tots aquells que comparteixen amb nosaltres l'estimació i les angoixes pels constants perdedors de la nostra societat.

Darío Mollà Llàcer, sj.
Director de Natzaret

1. INTRODUCCIÓ: QUI SÓN?

Tots els coneixem una mica de vista. Ens els trobem a les cantonades de les grans ciutats, en un semàfor dels afores, fent batibull a la porta de cinemes i espectacles, o remenant els contenidors d'escombraries.

Els coneixen molt més als serveis socials municipals, a ell i als seus germans, però sobretot la seva mare. Hi va sovint a veure si li donen un pis sense goteres, amb sostre i finestres, i per aconseguir biberons per al més petit.

Els coneixen també als centres especialitzats de menors, per on gradualment van passant-hi tots els germans. No es estrany que també el pare o la mare, o tots dos, siguin ex-alumnes d'un centre semblant.

Als col·legis públics d'E.G.B. de la rodalia també els coneixen; encara que, més per les vegades que el professor passa llista que pels dies que pot preguntar-los la lliçó; saber-se-la és gairebé un miracle i acabar l'E.G.B. sembla impossible. Quan creixen i arriben als 15-16 anys, comencen a ser força coneguts als tribunals tutelars, a les comissaries, als centres penitenciaris i als d'assistència psiquiàtrica, en el món del tràfic de drogues i en el de les venjances.

Amb el temps tindran fills que reproduiran el mateix procés de marginació. Senzillament perquè entre una generació i l'altra no hi ha hagut cap intervenció social eficaç i global que trenqui el procés.

Pertanyen a l'estrat inferior de la nostra societat industrial que viu en una situació de manca econòmica extrema, amb escasses possibilitats d'accedir als béns i recursos habituals de la comunitat, amb una qualitat de vida molt baixa en relació a aquesta societat. Es pot dir que, com més alt és el nivell mitjà de la societat, la distància que separa aquest sector de la resta de la població també és més gran.

2. COM SÓN?

2.1. Descripcions espontànies

Si observem aquests nens i adolescents «del carrer» ens adonarem que són nois i noies com els altres: moguts, enjogassats, entremaliats. Si preguntem l'opinió que en tenen a persones que els han tractat més de prop, com els professors o educadors, ens diran que són molt més difícils d'educar que els nois i noies de classe mitjana. Els descriuen com a nois i noies distrets, inconstants, inclinats als jocs violents, propensos a l'agressió física; en el camp de d'aprenentatge escolar, diuen que no tenen motivació, no entren a classe, i si ho fan, o bé s'hi estan passivament o bé molesten els altres. També acostumen a dir que són nois de reaccions irregulars i imprevisibles, sense venir a tomb s'enfaden per una nimietat a la qual altres cops no donen importància, o al contrari, esclaten d'alegria incontenible per coses insignificants.

En comparació amb els nois i noies de la seva mateixa edat però de nivell social superior, els professors acostumen a dir que no atenen a raons, que les reflexions que fan efecte als altres no serveixen per a ells; que allò que millor entén el noi del carrer es «el bastó»; que l'amenaça de parlar amb els seus pares o d'expulsar-los de l'escola els deixa indiferents o fins i tot se n'alegren; i sobre les notes, el fet d'aprovar el juny o de repetir curs els és absolutament igual. i no en parlem dels arguments sobre «el dia de demà» o l'«estudia per arribar a tenir una bona feina».

2.2. Opinen els experts

Aquestes apreciacions de professors i educadors no discrepen gairebé gens de les descripcions que coneguts investigadors de la psicologia han realitzat dels nois i noies de classe social inferior.

El professor J. L. Pinillos (1977) en ressalta els trets següents:

- *Dificultats en la lectura, mal hàbit d'estudi.

- *Dominen bé el llenguatge col·loquial però no el llenguatge interior, més abstracte, conceptual i estructurat.

- *Pensament de tipus concret, sobre realitats immediates. Raonament més inductiu que deductiu. Dificultat per a l'anàlisi i la classificació.

- *El comportament i les seves repercussions temporals tenen unes perspectives de curta durada.

- *Inferioritat del nivell d'aspiracions escolars en funció de la correlativa percepció d'un futur amb menys oportunitats.

- *La regulació o control del seu comportament no es realitza tant per processos interns com per mecanismes de reforç extern.

J. Valverde (1980) fa la caracterització següent del nen d'un medi social inferior en contrast amb els nens de classe mitjana:

*En els aspectes cognoscitius, la superioritat de la classe mitjana es manifesta en tot a excepció de les aptituds mecàniques, que són similars; les diferències més grans es noten en tasques abstractes, «culturals-verbals» i tipus de llenguatge. Hi ha una motivació diferent per aconseguir fites en funció de les experiències d'èxit dels pares i dels models propers d'aprenentatge; el nen de classe baixa tindrà les seves experiències d'èxit: en tasques molt diferents als de classe mitjana. D'altra banda, les classes baixes se centren més en allò que és immediat i concret, amb menys visió de futur, manifesten una impulsivitat més gran enfront de la reflexivitat de les classes mitjanes i altes.

*Pel que fa a trets de personalitat, J. Valverde assenyala que en els grups desafavorits predomina l'ansietat, la recerca de seguretat, l'escàs autocontrol, la fàcil expressió de la violència i l'agressivitat física, els interessos pràctics, la rigidesa de criteri i l'autoritarisme.

3. PER QUÉ SÓN AIXÍ?

Durant molts anys, per no dir que fins fa un parell de dècades, les explicacions de la conducta d'un individu o d'un col·lectiu de característiques comunes s'han buscat en un dels dos pols enfrontats: en la persona o en la situació.

3.1. Explicacions genetistes o personalistes

Els autors que han posat l'accent en el pol personal són nombrosos. Per ells, les característiques de la persona, la seva constitució, la seva genètica, el seu organisme, expliquen majoritàriament el fet de tenir uns trets intel·lectuals i cognoscitius o uns altres, el fet de reaccionar d'una forma o d'una altra.

Les postures genetistes mes extremes (C. Burt, 1961; H.J. Eysenck, 1967, 1969; A.R. Jensen, 1973, 1974; S. Scar, 1980) atribueixen els trets intel·lectuals i de personalitat a factors hereditaris sobretot. Per aquests autors, la presència de determinades característiques genètiques en l'organisme de l'individu (en el sistema nerviós fonamentalment) fa que presentin uns trets o uns altres.

Concretament en el cas dels nens del carrer, si els seus trets són inferiors, qualitativament o quantitativa als dels nens de classe mitjana, és perquè els primers posseeixen una dotació genètica determinada que resulta menys apropiada per a desenvolupar-se en aquesta societat. A més a més, l'endogàmia o fet que es casin individus d'un mateix estrat social, fa que aquestes característiques genètiques d'inferior qualitat dels subjectes de classe baixa es vagin reforçant i consolidant, amb la qual cosa, el fenomen es repeteix generació rere generació segons aquests autors.

3.2. Explicacions ambientalistes o situacionals

En el pol oposat trobem la línia situacionista. Per aquests autors, l'explicació radica en les característiques de la situació on es produeix una conducta determinada. Entre ells, però, (L.J. Karnin, 1978; Ch. Valentine, 1968) hi ha diferències explicatives notables. Hi ha explicacions puntuals, concretes i lineals que atribueixen a una característica del medi una forma de conducta. Per exemple: aquests nois i noies estan poc motivats per a l'escola perquè els seus pares no tenen pràcticament estudis; o els costa d'aprendre a llegir perquè a casa no hi ha llibres ni revistes, etc... Com si una circumstància ambiental concreta no estigués profundament i íntimament interrelacionada amb la resta de característiques del medi, o amb una gran part d'elles. I com si una forma de conducta no estigués també en íntima interrelació amb altres manifestacions de comportaments.

3.3. El model explicatiu interrelacional.

Els estudis sobre l'evolució psicològica dels nens de nivell social inferior adoptats de petits per famílies de classe mitjana (J. Valverde i J. Fernández, 1986) ens descarta la influència generalitzada dels factors genètics, ja que progressen notablement en aquesta nova situació.

D'altra banda, les mesures més parcials o no transformadores de la globalitat del context com els internaments o la simple escolarització, que difícilment comporten la superació de les limitacions

anterior, ens fan pensar que no són les influències puntuals del medi social les que determinen el conjunt de característiques psicològiques d'aquests nois que descrivíem abans.

La influència del medi social en la conducta s'ha de considerar a través del procés de socialització, que implica un procés global, interactiu i constant entre un organisme hipotèticament sa i un ambient específic homogeni (A. Bandura, 1986).

No té sentit, i encara que en tingués seria pràcticament impossible pretendre de fer una anàlisi correcta de la persona, per un costat, de la situació, per un altre i de la conducta, per un altre. Observem breument cadascun d'aquests tres components però des d'una perspectiva interactiva.

3.3.1. La persona

En primer lloc s'ha de tenir en compte que una persona, encara que tingui pocs anys, no és un organisme purament biològic, constituït per la seva dotació genètica. Aquest nen que tinc al davant es la realitat que resulta del desenvolupament d'uns gens en un medi físic i social determinat, de la mateixa manera que un arbre no és fruit només de les característiques que té la llavor, sino de la terra on es planta, de l'adob, del clima, de la influència de la flora i la fauna que l'envolten. És a dir, quan s'atribueix un comportament a unes característiques de la persona, ens estem referint implícitament a la dotació genètica i alhora al conjunt de situacions en què s'ha trobat aquest individu al llarg de la seva vida i que l'han marcat.

Però en la persona no solament hi es present la dotació genètica i la trajectòria històrica situacional, sinó que també la mateixa conducta a seguir interacciona amb ella.

La conducta a seguir, en la mesura en què el subjecte l'ha tinguda anteriorment o l'ha contemplada a través dels altres, ha produït ja uns efectes en la persona, ja sigui de satisfacció o insatisfacció, de conseqüències que pot voler repetir o no. Per tant, aquesta conducta que la persona es disposa a seguir ja té uns antecedents històrics que formen part de la persona mateixa. Però el procés d'interacció entre persona i conducta no es troba només en el passat i en la connexió amb el present, sinó també en el futur. La conducta present té uns objectius i genera unes expectatives en el subjecte que l'ha d'observar. Les expectatives són satisfacció de les necessitats, recerca de gratificació, fugida del conflicte, adaptació al medi i a noves situacions.

Si la persona es una realitat interactuant amb la situació i la conducta, la situació també ho es.

3.3.2. La situació

El context on una persona té una conducta determinada no es asèptic ni tancat respecte a aquests dos elements. La situació es pot entendre com les circumstàncies externes, físiques i materials on s'executa una acció, pero sobretot si considerem el context social i interpersonal, la interacció és especialment clara i important (R. Moos, 1986).

La situació social on se seguirà aquesta conducta es conseqüència, la majoria de les vegades, de les conductes anteriors de la persona en situacions similars o contraposades. Les conductes precedents son les que han donat lloc, en bona mesura, a la situació actual; i al mateix temps, la conducta present podrà modificar o mantenir l'estat de la esta vivència de la situació és la que explica el fet que dues persones de trajectòries diferents reaccionin de forma diferent davant de

situacions objectivament idèntiques. I també explica que hi hagi comportaments semblants davant de situacions ambigües per part de subjectes de trajectòries vitals similars.

3.3.3. La conducta

Amb el que hem dit en els dos apartats anteriors no és difícil considerar que la conducta influeix en la persona i la situació i és influïda per elles.

La conducta influeix en la persona perquè després de cada acte, l'individu reafirma o modifica les seves característiques personals. I la conducta és influïda per la persona en el sentit que s'observarà d'una manera o d'una altra en funció de les habilitats, els objectius, etc. que el subjecte hagi adquirit en el seu procés de maduració i socialització.

La influència de la situació en la conducta no demana gaires explicacions. Dues situacions diferents generaran conductes diferents. Només cal tenir en compte el que hem dit abans: que no és la situació objectiva sinó la vivència que ha experimentat el subjecte la que influeix en la conducta.

La conducta, alhora, influeix en la situació en la mesura que les situacions següents dependran de l'actuació que tingui ara l'individu, de com la nova conducta modifiqui el context. Fins i tot, com que la conducta actual no és espontània sinó que és pensada, iniciada i captada de la relació de l'entorn, ella mateixa constitueix un procés que va modificant el context situacional present al mateix temps que la conducta es va observant.

Hem d'assenyalar que la gamma de comportaments humans es molt variada. L'esquema interaccional que exposem aquí no és aplicable a les conductes més elementals, instintives o reflexes, sinó a les més complexes, i com més ho siguin, més aplicable resulta: als processos d'adquisició del llenguatge, a l'aprenentatge escolar, a l'adquisició espontània de coneixements, als comportaments socials i de convivència...

4. APLICACIÓ DEL MODEL INTERACCIONAL A LA CONDUCTA INFANTIL EN UN MEDI SOCIAL DESAFAVORIT

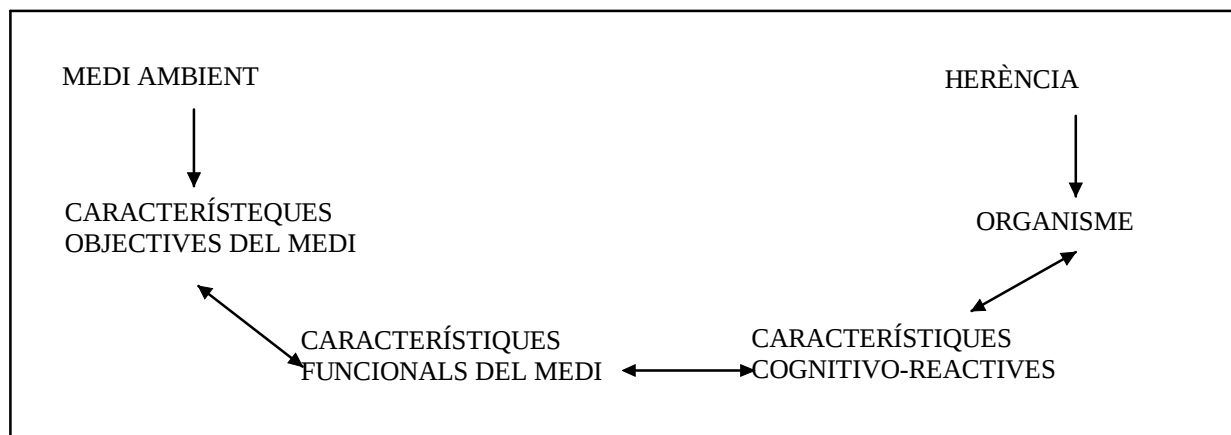
Per arribar a l'anàlisi pràctica i a la intervenció, en l'esquema interaccional que hem vist, és necessari de desdoblar els dos elements bàsics que determinen la conducta: la persona i la situació, o si voleu, l'organisme i el medi ambient.

- El desdoblament de l'organisme:

El primer dels pols, la persona o l'organisme, presenta dos aspectes clarament diferenciables però que a la pràctica es confonen fàcilment. D'una banda, tenim el conjunt de sistemes orgànics que configuren el cos humà: sistema nerviós, motriu, respiratori... que estan bàsicament determinats per l'herència però desenvolupats al llarg de la vida en funció de circumstàncies i experiències diverses, tal i com hem vist anteriorment. De l'altra, tenim una sèrie de capacitats, aptituds o habilitats, com per exemple el llenguatge, el raonament, l'emotivitat, la impulsivitat, l'agressivitat, etc., que són inseparables d'aquells sistemes orgànics, i encara més, són l'expressió vital i del comportament de l'organisme. Ara bé, aquest conjunt de capacitats i habilitats del comportament (que a partir d'ara anomenarem característiques o variables cognitivo-reactives, perquè comporten les capacitats de conèixer i de reaccionar que té l'individu en situacions determinades) ja queden més allunyades de la dotació genètica que les estructures i els sistemes que les sostenen, i estan més influïdes a mesura que avança la vida, per les característiques del medi on es desenvolupa l'organisme.

- El desdoblament de la situació:

Pel que fa al pol de la situació, el desdoblament és igualment imprescindible per a entendre la interacció i actuar-hi. Un context situacional on es desenvolupa un individu presenta una sèrie de característiques estructurals, objectives, que són les primeres que es veuen. En el cas del medi social desafavorit són les característiques sociològiques peculiars de la classe social més baixa. Les anomenarem característiques objectives del medi social perquè és fàcil d'accedir-hi. Però al costat d'aquestes característiques objectives, si aprofundim en el coneixement d'aquest medi social, veurem que hi ha una àmplia gamma de formes de desenvolupar-se o d'estils de vida peculiars que li són inseparables i que deriven de les característiques objectives anteriors. Aquestes formes de desenvolupar-se o estils de vida, les anomenarem característiques funcionals del medi social.

Per tant, el plantejament inicial d'interacció entre herència i medi ambient, o entre persona i situació, queda matisat per quatre variables que s'influeixen recíprocament i esglaonada segons l'esquema:

Anem a veure a continuació, el contingut de cadascuna de les quatre variables que determinen la conducta i la relació que hi ha entre elles referint-nos al medi social desfavorit en el qual es desenvolupen els nens del carrer.

4.1. Característiques objectives d'aquest medi social

Les característiques objectives són les que es deriven directament de la posició social de l'individu dins de l'estructura de la societat on viu. Són, per tant, característiques eminentment sociològiques i demogràfiques. És fàcil de constatar-les i se n'acostuma a obtenir els índexs de característiques d'estatus.

D'aquestes característiques, les més importants són les que constitueixen la **situació econòmica**: ingressos i treball.

El **ingressos**, en aquest medi social, són sempre reduïts i incerts per definició, sense necessitat d'establir límits o comparacions. <Reduïts>, vol dir que són insuficients per a cobrir satisfactòriament les necessitats bàsiques dels membres de la unitat familiar; ens trobem, per tant, amb situacions d'acusada pobresa. «Incerts» perquè o bé no responen a una feina estable o perquè aquesta feina està subjecte a fràgils mecanismes de regulació.

El treball, a més a més d'estar íntimament vinculat als ingressos, es caracteritza sobretot pel fet de ser exclusivament manual, basat en la força i la resistència física, gens qualificat i sovint brut o desagradable.

A més a més, es tracta d'un tipus de treball eminentment subordinat, l'últim esglaó del procés productiu, repetitiu, rutinari, sense cap marge mínim per a prendre decisions personals o desenvolupar la iniciativa. Això comporta una visió immediatista, poc general, de la dinàmica productiva.

Un treball d'aquestes característiques per força s'ha de considerar poc gratificant. L'única gratificació és la del salari, però és escàs i pot mancar amb facilitat. Es un tipus de treball que no es pot considerar «activitat creadora» sinó que respon a la concepció de «guanyaràs el pa amb la suor del teu front».

Íntimament relacionades amb la situació econòmica hi trobem les condicions d'**urbanisme i habitatge**, i no per gust sinó per la llei de l'oferta i la demanda. La casa és forçosament reduïda. hi ha poques habitacions, i no pot facilitar espais íntims personals. La ubicació d'aquest tipus de casa es troba en els barris vells o a les zones suburbials de la ciutat (les cases de la zona rural i el seu medi s'haurien d'analitzar amb paràmetres diferents).

En aquestes zones velles i suburbials de la ciutat hi ha deficiència de serveis de tot tipus: materials, culturals i assistencials.

Una altra característica fàcil de constatar en aquest medi social, a la vegada interrelacionada amb la situació econòmica en correlació de causa-efecte, és el **nivell d'educació** dels adults que envolten el nen: analfabetisme absolut, nivells baixos d'escolarització i capacitat laboral dels membres de la unitat familiar i del barri en general.

Pel que fa a altres aspectes, podem considerar també com a característica objectiva d'aquest medi, que la **unitat familiar** compta amb un nombre elevat de fills, afegint-hi sovint la presència d'avis i alguns còps, de fills dels fills. Això, que es pot constatar per observació i a través del cens, combinat amb el reduït espai de la casa fa que els índexs d'amuntegament siguin notables, per tant que s'accentui la manca d'espais personals i la conflictivitat intrafamiliar.

Si el medi social immediat al nen és format en gran mesura per persones adultes, s'han d'incloure aquí les pautes de funcionament habitual d'aquests adults. La presència de pares i adults amb les característiques funcionals d'aquest entorn s'han de considerar una característica d'influència directa del medi. És important constatar aquesta circumstància perquè, a més a més de la relació que de seguida veurem entre variables objectives i funcionals del medi, bona part de la interrelació entre elles dues i de l'assimilació que el nen fa del medi és a partir d'aquestes figures referencials, dels processos d'aprenentatge directe i de models que tenen a prop. Aquests adults són un punt fonamental d'unió entre característiques objectives i funcionals, per això qualsevol plantejament seriós d'intervenció haurà d'incidir-hi.

Si aquest medi que acabem de descriure influeix en la conducta i en l'individu que estem analitzant, no pot tractar-se d'un conjunt de circumstàncies d'aparició recent i sobtada (dos o tres trets aïllats de la resta no marcarien l'entorn en el mateix sentit). Per aquesta raó, l'esquema del procés no es pot aplicar al fenomen actual dels «nous pobres», com s'anomenen, derivat de la desocupació massiva. Perquè l'esquema resulti explicatiu s'ha d'aplicar al nen que neix i creix en un medi social de les característiques que hem enunciat, i que d'alguna manera, els seus pares i figures referencials hagin viscut també abans en un medi semblant.

Podem sintetitzar totes les característiques objectives d'aquest entorn, doncs, com a atzarós, incert, dur i inclement per a la persona que s'hi desenvolupa.

Hem de considerar també que aquest medi és valorat no solament en ell mateix per les persones que hi viuen, sinó també en relació i contraposant-lo a les característiques objectives d'altres medis socials distants, però propers i coneguts a través de la comunicació social. Aquests altres entorns socials es poden menysprear, admirar o envejar, però són certament inaccessibles per als membres d'un estrat inferior.

4.2. Característiques funcionals del medi social desafavorit

Per característiques funcionals hem d'entendre formes de conducta, o més ben dit, pautes d'actuació, però no del nen o nens que estem estudiant, sinó de l'entorn social on es produeixen els processos interaccionals de socialització i maduresa. Les variables funcionals són aquelles formes de conducta, d'organització del medi social, estils de vida que resulten més econòmics en termes de possibilitats de «plaer-desplaer». Imaginem-nos una persona amb esquemes de classe mitjana intentant viure en un medi social com el que hem descrit; es pot frustrar fàcilment i pot experimentar un sentiment d'impotència, ridícul i vergonya.

Aquestes variables funcionals, o manera de funcionar en un medi social deprimat, es deriven en bona mesura de les característiques objectives d'aquest mateix entorn. Funcionar d'aquesta manera contribueix a continuar vivint en aquest medi social i a ser considerat pels altres com a membre d'aquell estatus; i al mateix temps és l'única forma de sobreviure-hi.

Aquí podem apreciar la influència mútua entre les característiques objectives i les funcionals, i la dificultat per a facilitar la promoció social des de dins.

D'entre les característiques funcionals d'un medi social deprimat hem de remarcar en primer lloc les relatives a les **pautes d'alimentació**: quantitat i qualitat d'aliments i freqüència de prendre'ls, etc. També la **higiene** personal i ambiental, de la casa i de la zona urbana; L'**atenció sanitària** que es fa tant en l'àmbit familiar com en l'institucional. L'alimentació, la higiene i la sanitat son mediatitzades per les circumstàncies econòmiques i d'instrucció dels pares, però a aquests determinants bàsics s'hi associen unes altres variables funcionals que incloem en el grup de «concepció de vida», com creences màgiques, planificació, rebuig de les institucions, o en el grup «d'experiències selectives» o en el de «comunicació familiar». S'han de tenir en compte les implicacions que comporten tots aquests elements.

La peculiaritat d'aquestes primeres característiques funcionals que hem enunciat es que tenen la possibilitat d'influir directament en l'organisme (i això deixant de banda les cognitivo-reactives) a nivells diversos si s'arriba a situacions extremes o prolongades. Les conseqüències més evidents s'aprecien en la relació pes-alçada, en els dèficits sensorials, auditius i visuals, per manca d'higiene i malalties molt senzilles a vegades, però mal curades (R. Alonso, A. Bueno i M.J. Frau, 1988). Pel que fa a la maduració del sistema nerviós, hi pot haver repercussions en la psicomotricitat fina i en el desenvolupament del llenguatge (immaduresa, dislàlies, dislèxies). És important de remarcar que amb la influència directa d'aquestes variables funcionals en l'organisme es crea un circuit curt d'interacció entre «medi social-organisme-conducta», on les variables cognitivo-reactives queden directament entre organisme i conducta i no entre medi social i conducta.

La resta de característiques de funcionament en un medi social desafavorit influeixen en l'organisme i la conducta a través de les variables cognitivo-reactives. D'entre aquestes, són importants, i potser les més estudiades, les relatives a l'**organització familiar** (J. Lautrey, 1985), l'**estil de disciplina** imperant en aquest medi social i la **comunicació intrafamiliar** (B. Bernstein, 1960. 1961, 1966; W. Labor, 1977).

És força lògic que l'**organització del medi familiar** sigui poc flexible en un context social com el que hem descrit abans. Perquè l'organització sigui flexible hi ha d'haver pluralitat d'alternatives possibles; s'ha de tenir visió de futur en els processos; s'ha de disposar de dades i tenir possibilitat de valorar-les... Quan tot això no es possible, la forma d'organitzar-se és rígida i inflexible, o bé anòmica. Una organització flexible implica una normativa bàsica per als moments importants (menjars, dormir, oci ...), però aquesta normativa no existeix en determinades circumstàncies. Aquesta organització del medi familiar també és determinada per l'espai físic i personal disponible, i ja hem vist que l'espai és limitat en aquest medi.

La **disciplina** imperant està íntimament relacionada amb l'organització del medi. Gairebé necessàriament ha de ser rígida, basada en el reforç físic aversiu (càstig físic), i això a causa de les característiques objectives del medi relacionades amb d'altres trets funcionals. Ara bé, aquesta disciplina rígida s'aplica sovint incongruentment. El noi pot rebre un dia una pallissa exagerada

per haver fet alguna cosa, i l'endemà no se li diu res, o fins i tot li riuen la gràcia quan ho torna a fer, o és l'adult mateix qui ho fa.

La **comunicació intrafamiliar** s'acostuma a basar en un codi lingüístic peculiar, de vocabulari reduït, poc abstracte i poc matisador, on predominen frases afirmatives i imperatives. En canvi, la comunicació no verbal és molt rica perquè s'exterioritzen les emocions, en general, de forma explosiva i intensa. A la vegada, la intimitat personal es difícil d'aconseguir, hom no es pot aïllar per reflexionar i aclarir els sentiments que no se saben o no es poden expressar.

Un altre gran grup de característiques funcionals d'aquest medi se'l pot anomenar «**d'experiències selectives**», en el sentit que el medi social selecciona forçosament la gamma d'experiències que podrà viure una persona intensament.

Aquesta selecció d'experiències està determinada per les possibilitats que li ofereix el medi, tant físic com social. Algunes de les més evidents relacionades amb la caracterització objectiva anterior són: predomini de la manipulació d'objectes davant de la dificultat de manipular paraules i conceptes; abundància d'experiències de força i de convivència amb el món animal; i en un altre pla, també molt important, experiències de rebuig i de frustració.

La correspondència i interacció d'aquestes experiències selectives amb les característiques objectives del medi, d'una banda, i amb les variables cognitivo-reactives, d'una altra, són ben clares.

La diferència entre aquest nen i el de classe mitjana es que el darrer pot accedir a les experiències del nen de classe inferior, mentre que a la inversa és molt més difícil.

Com en qualsevol context educatiu i socialitzador, tenen una importància especial les **formes de gratificació** que s'usen preferentment en un medi social deprimat, i que determinen la forma habitual d'establir metes i incentius en el present i en el futur, com també els mecanismes d'autovaloració i recompensa. Trobem que aquestes formes es basen en petites gratificacions de satisfacció immediata perquè el medi no pot oferir grans satisfaccions i encara menys gratificacions a llarg termini que implicaria comptar amb mitjans econòmics i de tot tipus, possibilitats de previsió i control de les circumstàncies. Tots aquests elements no són precisament a l'abast dels estrats socials inferiors a causa de les seves característiques objectives i de la concepció de vida que tractarem tot seguit.

Tan important és que les gratificacions siguin petites i immediates com el fet que aquestes s'obtinguin sovint més gràcies a la sort i a l'atzar que per l'esforç del mateix individu, fenomen coherent amb les característiques del medi i amb les variables cognitivo-reactives. En són un exemple els comportaments absurds de les famílies (tots en coneixem alguna) que després d'un cop de sort jugant als «cecs» o després de guanyar diners en un treball eventual es compren un televisor de color o un cotxe nou sense pensar en necessitats molt més urgents ni tenir previsió de futur. No són conductes absurdes, tenen una lògica interna en les formes habituals de gratificació d'aquesta família i d'aquest medi; com tampoc: no té sentit dir-li a un nen d'aquesta classe social «no et mengis ara el caramel, guarda-te'l per després de sopar» per raons òbvies de la seva realitat, i en canvi és una frase típica i plena de sentit en la classe mitjana.

La **concepció de vida** abasta tot un altre conjunt de característiques funcionals. En el medi social desfavorit trobem creences màgiques de tot tipus, supersticions, i una forma de religiositat molt

elemental. Aquest és el seu marc de referència davant d'un gran nombre d'enigmes i incertesa que envolten la seva vida. Abans hem vist en el pla de l'acció l'escassa possibilitat i utilitat de la planificació a llarg termini. En el pla del pensament, quan els fenòmens i els esdeveniments de la vida sobrepassen les possibilitats d'explicació que tenen els individus, com passa entre els pobles primitius, la coherència lògica se supleix amb les creences màgiques, el fatalisme i les forces de l'atzar.

En el pla social i institucional és freqüent: de trobar el rebuig i la **desconfiança cap a les institucions principals** de la societat, encara que hauríem de matisar-ho pel que fa al nostre país concretament. També és important de remarcar que es valora molt poc la instrucció i l'aprenentatge, tant en l'etapa pre-escolar com en l'escolar, i la capacitat per aconseguir un lloc de treball.

El darrer grup de característiques funcionals és una síntesi parcial de totes les anteriors. Els **models d'identificació i aprenentatge** es converteixen en mediadors entre l'ambient i la conducta si aconsegueixen totes les característiques funcionals que hem descrit. Ara bé, els models d'identificació i aprenentatge que troba el noi o noia de nivell social inferior no són solament els que li ofereix l'entorn propi immediat. Actualment s'ha de comptar amb els que ofereix la societat a través dels mitjans de comunicació. Podem veure fàcilment que entre uns models i els altres hi ha unes contradiccions ben clares, tant pel que fa als valors que representen com als mitjans que tenen per aconseguir-los. I poden ser contradictoris també respecte a la font d'atracció que tenen per al noi o noia. En uns models, la font d'atracció és l'afecte i en els altres és el prestigi. La conducta que en resulta és, doncs, confusa, ambivalent i desconcertant.

Abans d'acabar aquest apartat volem ressaltar que és insuficient analitzar i relacionar aïlladament una característica funcional amb una variable objectiva d'estatus o amb una variable cognitivo-reactiva. El que és important és la major o menor plenitud del conjunt, tant pel que fa a la caracterització funcional del medi com a la influència en la conducta a través de les variables següents:

4.3. Característiques cognitivo-reactives

Crec que cal recordar que aquestes variables, que són les que més ha investigat la psicologia i les considera mediadores entre l'individu i la situació, no són alienes a les influències del medi ambient. Se les ha de considerar també, doncs, com a mediadores entre les situacions i la conducta, encara que siguin variables pròpies de la persona. En realitat representen la influència del medi en el comportament de la persona al mateix temps que la forma que té la persona de relacionar-se amb aquest medi a través de la conducta.

Les característiques cognitivo-reactives que es podrien enumerar d'un noi adolescent d'un medi social desafavorit són les següents:

A) ASPECTES COGNITIUS:

- **Pensament concret:** Raona sobre elements propers, reals i tangibles, Li costa de generalitzar i fer abstraccions. No raona sobre elements, paraules o proposicions abstractes.
- **Raonament intuïtiu:** Es global i sintètic, no comprova la reversibilitat del procés ni els matisos i elements complementaris.

- **Aptituds, verbals de codi restringit:** ús de paraules quotidianes i d'argot. Ús de frases curtes, coordinades, enunciatives i imperatives i d'expressions gràfiques i onomatopèiques pròpies (creatives). No utilitza paraules abstractes, ni varietat d'adjectius i adverbis per a matisar, i tampoc frases llargues o subordinades.
- **Amplia comunicació no verbal:** gestos, mímica, posats, actituds...
- **Curiositat intel·lectual pragmàtica:** L'interessa molt més saber com funciona i per què serveix un artefacte o un fenomen que no preguntar-se què és i el perquè d'aquest,
- **Desenvolupament notable de la motricitat primària** de les habilitats kinètiques de rapidesa, força i equilibri. La motricitat fina la desenvolupa més tard i de forma imprecisa.
- **Necessitat de metes a curt termini,** de veure aviat el resultat o el fruit del seu petit esforç. No li serveixen els objectius llunyans.
- **Camp d'interessos molt circumscrits** a les experiències que ha viscut més que a les expectatives.
- **Motivació per necessitats immediates i útils.** És estrany que es motivï per aconseguir quelcom o per superar-se personalment.

B) ASPECTES REACTIUS.

- **Reaccions primàries i ràpides.** Li costa molt reflexionar.
- **Força expressió emocional,** tant dels sentiments positius com dels negatius. És fàcil de conèixer els seus estats d'ànim, a cops tan intensos que desconcerten.
- **Duresa de caràcter:** Fets o situacions desagradables (brutes, sangonoses, d'abús ...) no afecten massa la seva sensibilitat ja que hi està habituat. En canvi, ell pot ferir la sensibilitat de persones d'un altre context sense voler.
- **Poca resistència a la frustració:** S'enfonsa fàcilment i li costa de trobar camins positius per a superar-se quan no es compleix alguna cosa que esperava. En aquests casos recorre a mecanismes de defensa elementals: negació del conflicte o de la realitat, agressivitat extra o intrapunitiva. És difícil que ell mateix reflexioni.
- **L'expressió de l'agressivitat** és sovint física. L'agressivitat verbal és molt directa.
- **El control de la vida i de la seva actuació** el situa en forces personals o impersonals alienes a ell. Triga més que els altres a entendre que pot controlar part de la seva vida i de les seves accions.

Els contextos, les situacions i les persones li influeixen fàcilment, això unit al «control extern», de la seva actuació fa que tingui unes normes interiors molt elementals («ull per ull»), una visió poc crítica i encara menys autocrítica, i poc generalitzada.

Es difícil d'enumerar cadascuna de les variables cognitivo-reactives en termes positius o simplement neutres. He intentat fer-ho com Riessman tal i com veïem al començament, però en alguns trets es impossible perquè tenen una connotació pejorativa que molts d'ells arrossegueu fins i tot dins de la tradició científica, i també per l'associació positiva dels trets oposats amb les característiques de la classe mitjana i superior.

4.4. L'organisme

El component orgànic de l'ésser humà ha estat sempre el suport de les característiques genètiques que intervenen en la conducta. Es el substrat fisiològic del comportament ja que és l'element receptor i elaborador de la informació rebuda de l'exterior i també l'instrument que expressa la resposta.

Però aquesta realitat orgànica d'origen genètic no es pot considerar una «caixa negra» tancada hermèticament i aïllada completament de les influències externes.

Avui en dia es inevitable de considerar l'home no com un ésser psicobiològic, d'una banda i psicosocial, de l'altra, sinó com una realitat global «bio-psico-social». Els tres aspectes formen un tot relacionat i qualsevol fenomen important que afecti un dels aspectes, afectarà de retop els altres dos, No com a tres elements d'un conjunt als quals es pot arribar per separat, sinó com un conjunt de tres elements inseparables i recíprocament interactuants.

En l'organisme humà, el sistema nerviós es responsabilitza del control de la conducta, encara que aquesta s'expressi a través de tots els membres i òrgans, i encara que la realitat exterior ens arribi per mitjà dels sentits, aspectes que també s'han de considerar en aquesta variable.

Tot allò que alteri el funcionament del sistema nerviós es reflectirà en el comportament de l'individu però. al mateix temps, un sistema nerviós que se'l fa funcionar contínuament d'una forma determinada per les exigències del medi, s'acaba convertint en la seva manera habitual d'actuar en detriment d'altres formes possibles (s'ha de tenir en compte que la plasticitat o adaptabilitat és una característica bàsica del sistema nerviós), En aquest sentit, les variables cognitivo-reactives són, d'una banda, l'expressió del funcionament del sistema nerviós, i de l'altra, la forma d'actuar d'un individu que ha viscut en un medi determinat.

Ja vam veure que algunes característiques funcionals del medi com l'alimentació, la higiene, la sanitat podien incidir directament en l'organisme a través del desenvolupament i de la maduració del substrat somàtic de la conducta, i especialment del sistema nerviós (W.T. Greenough, J.E. Black i Ch.S. Wallace, 1987). També es produeix aquesta influència a la inversa quan limitacions orgàniques, genètiques o adquirides, condicionen unes determinades formes de desenvolupar-se en el medi: ceguesa, sordesa. invalidesa. malalties d'alt risc o cròniques.

5. CONCLUSIONS PRÀCTIQUES I PERSPECTIVES D'INTERVENCIÓ

No ens podem quedar tan sols en la simple construcció d'un model explicatiu de la conducta per molt clar i comprensiu que sigui. Aturar-se aquí no serviria de res.

L'esquema interaccional que hem proposat té unes traduccions pràctiques evidents que cadascú ha de saber plasmar segons el lloc on estigui o la perspectiva que prengui respecte al nen del carrer.

Volem oferir-vos, sense pretendre esgotar-les, algunes conclusions pràctiques que proposen línies d'intervenció des d'una perspectiva interaccional i tenint en compte la complexitat del tema que tractem:

a) Els determinants de la conducta no incideixen per separat ni són independents entre ells. La primera conclusió de l'esquema explicatiu anterior és que, si els nois i noies d'un medi social més baix fracassen a l'escola, si sovint poden esdevenir delinqüents, o reproduïxen els esquemes de marginació als seus fills, no ho fan perquè tinguin unes qualitats genèticament inferiors a la resta d'éssers humans. Per tant, no se'ls ha de considerar «casos perduts», als quals no cal dedicar esforços personals ni econòmics.

També hem de tenir present que no n'hi ha prou amb incidir d'una forma pal·liativa i assistencial en les característiques objectives del medi social desafavorit. Això és insuficient, i segons com es faci pot ser contradictori.

Fins i tot, ens fa plantejar que els mètodes terapèutics o de modificació de conducta que s'aplica a aquests nens a l'escola, a gabinets psicopedagògics o a les residències de menors, poden ser ineficaços si no van acompanyats, prioritàriament, de la modificació de les característiques funcionals del medi.

b) Cal tractar el problema globalment, tant a nivell individual com de col·lectius. Aquest tractament global afecta tant els interessats com els professionals (metges, mestres, treballadors socials, psicòlegs, educadors...) que hagin d'intervenir-hi, i afecta també els responsables de la política social a diferents nivells.

La intervenció en el medi social desafavorit, si es vol parar el procés de marginació infantil, ha d'abastar el context social estructural i funcional de la conducta del nen i del grup familiar, i ha d'oferir-li unes bones condicions per preservar el desenvolupament de l'organisme. Ha de ser una tasca multiprofessional integrada i l'objectiu prioritari de la política d'un estat.

c) És fonamental d'intervenir en el context situacional a més a més de l'estrictament personal. Els projectes d'intervenció que tinguin com a objectiu exclusiu canviar les característiques cognitivo-reactives del nen seran força superflus. És necessari d'incidir, alhora, en l'àmbit familiar i en el barri.

Aquest és el motiu de les freqüents avaluacions negatives de les intervencions que se centren exclusivament en el nen. Si no es treballen paral·lelament les característiques del medi familiar i les del barri, serveis com les aules d'atenció especial, programes d'educació compensatòria, internar el menor en una miniresidència o inscriure'l en un centre de dia, etc., només són com un paraigua

que els protegeix de la pluja durant un període de temps més o menys llarg. Però tard o d'hora, el paraigua s'ha de tancar i el noi tornarà a estar com abans, ben xop.

d) Precisament perquè es tracta d'un procés d'interacció, el fenomen comporta una cadena que es va incrementant. Per trencar aquesta cadena és imprescindible l'actuació precoç, com més aviat millor.

En psicologia i en salut, és més senzilla i menys costosa la prevenció que la recuperació.

Curiosament en l'actualitat del nostre país, el problema dels nens del carrer no es tracta, si no es en casos d'abandonament o mals tractes greus, abans d'anar a l'escola d'E.G.B. i sovint dos o tres anys després de ser-hi. I ja és tard en molts casos. Un organisme tan adaptable i emmotllable com és un nen interactuant set o vuit anys en un medi social degradat, per força ha d'arribar a deterioraments irreversibles.

L'actuació precoç s'ha de centrar sobretot en programes de prevenció que incideixin en les característiques funcionals del medi a través d'escoles de pares, d'educació per la salut, de cursos d'alfabetització o de graduat escolar per adults. També des de les maternitats o els centres d'atenció primària de la salut, es poden detectar les famílies d'alt risc social i ajudar-les amb el mateix objectiu de modificar les característiques funcionals del medi familiar (S.I. Greenspan i altres, 1987)

e) Convé tenir present que qualsevol programa o servei que es plantegi s'ha d'avaluar no mirant solament si satisfà o supleix una necessitat de l'individu o del col·lectiu interessat, sinó principalment si modificarà positivament les característiques objectives globals i sobretot les funcionals. En la mesura que això s'aconsegueixi, el servei o el programa passarà de ser només assistencial a convertir-se en un instrument de promoció social, generador de qualitat de vida i de noves formes de conducta.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AJURIAGUERRA, J. de (1976): «Manual de psiquiatria infantil,,. Barcelona: Toray-Masson.

ALONSO, R.: BUENO, A. y FRAU, M.J. (1988): «Desigualdades sociales ante la salud>,, Comunicació presentada al Congrés de Ciutats Sanes. València.

BANDURA, A, (1986): «Social foundations of thought and action- Englewood Cliffs. N.J. Prentice Hall, Inc. (trad.: «Pensamiento y acción: Fundamentos sociales>,, Barcelona, Martínez Roca, 1987).

BEE, H. (1978): «El desarrollo del niño,,. Méjico: Harla.

BERNSTEIN, B.(1960): <Language and social class,>. British Journal of Sociology`, 9, p. 271-276.

BERNSTEIN, B. (1961): <,Social structure. language and learning,>. "Journal of Educational Research', 3.p. 163-170.

BERNSTEIN, B. (1966): «Elaborated and restricted codes: Their social origins and some consequences». En A.F. Smith (Comp.): "Communication and Culture". Nueva York: Holt, Rinehart and Winston.

BURT, C. (1961): <Intelligence and social mobility>. "British Journal of Statistical Psychology", 14, p. 3-24.

EYSENCK, H.J. (1967): «The biological basis of personality». Springfield: Ch. C. Thomas. (Trad.: Barcelona, Fontanella, 1970).

EYSENCK, H.J. (1979): «The structure and measurement of intelligence». Nueva York: Springer-Verlag. (Trad.: Barcelona, Herder, 1983).

GREENOUGH, W.T.: BLACK. J.E. y WALLACE, Ch.S. (1987): «Experience and brain development». "Child Development`, 58, 3, p. 539-559.

GREENSPAN, S.I. y Otros (1987): «Infants in multirisk families». Madison, Conneticut: International Universities Press. Inc.

JENSEN. A.R. (1973):---Educability and group differences,,. Nueva York Harper and Row.

JENSEN, A.R. (1974): «Cumulative deficit: A testable hypotesis?». "Developmental Psychology", 10, P. 996-1019.

KAMIN, L.J. (1978): «A positive interpretation of apparent cumulative deficit». "Developmental Psychology", 14. 2, p. 195-196

- LABOV, W. (1977): «The study of language in its social context». En P. Ciglioli (Ed.): "Language and social context". Harmondsworth: Penguin.
- LAUTREY, J. (1985): «Clase social, medio familiar e inteligencia» Madrid: Visor.
- LEWIN, K. (1935): «A dynamic theory of personality---. Nueva York: McGraw-Hill. (Trad.: «Dinámica de la personalidad». Madrid: Morata, 1973).
- MAGNUSSON, D. (1981): «Wanted: A psychology of situations». En David Magnusson (Ed.): "Toward a psychology of situations: An interactional perspective". Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Assoc.
- MOOOS, R.H. (1986): «The human context. Environmental determinants of behavior». Malabar, Florida: Robert E. Krieger Publishing Company.
- PINILLOS, J. L. (1977): «Principios de psicología». Madrid: Alianza.
- RIESSMAN, F. (1977): «El niño de la ciudad interior». Buenos Aires: Las Paralelas.
- SCARR, S. (1980): «1.Q., race, social class and individual differences». Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- VALENTINE, Ch. (1968): «Culture and Poverty. Critique and counter-proposals,>. Chicago:: The University of Chicago Press. (trad.: «La cultura de la pobreza. Crítica y contrapropuestas,>. Buenos Aires: Anrortu, 1972).
- VALVERDE, J. (1985): «El proceso de inadaptación social en el adolescente». Madrid: Universidad Complutense, Facultad de Psicología. Tesis Doctoral.
- VALVERDE, J. y FERNANDEZ, J. (1986): «Adopción e inteligencia: una revisión crítica de los estudios sobre adopción», "Informes de psicología", 5. p. 155-182.
- VERNON, Ph.E. (1972): «Intelligence and cultural environment». Londres: Methuen. (Trad.: Madrid: Marova, 1980)